

СЛОВО МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ

УДК 341

DOI: 10.31359/1993-0909-2022-29-4-184

Марія Володимирівна Кондро

Відділ міжнародного права та порівняльного правознавства
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
Національна академія наук України
Київ, Україна

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПРИТЯГЕННЯ ДО МІЖНАРОДНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ПРАКТИКА НЮРНБЕРЗЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ТРИБУНАЛУ

Анотація. Дослідження справедливого покарання військових злочинців у Нюрнберзі є актуальним з огляду на незворотність притягнення до кримінальної відповідальності сучасних агресорів і міжнародних терористів. Немає ніяких сумнівів і не може бути альтернативи оцінці Нюрнберзького військового трибуналу як такого, що має епохальне значення. Трибунал не тільки юридично підтвердив підсумки Другої світової війни, але і суворо покарав організаторів агресії, розірвавши тим самим смертоносний ланцюг військових авантур кровожерливих лідерів. Його вироки стали генератором для побудови нового правопорядку в світі, заклали основу для такого сучасного явища, як міжнародна кримінальна відповідальність. Правові проблеми, пов'язані із діяльністю Міжнародного військового трибуналу, його Статуту та результатів діяльності з позицій міжнародного права докладно і різнопланово вивчалися як вітчизняними, так і зарубіжними вченими, а також юристами, які безпосередньо брали участь у роботі Трибуналу. Питання розкриття кримінально-процесуального аспекту притягнення до кримінальної відповідальності в контексті статуту Нюрнберзького трибуналу і його вироків, оцінюючи їх визначеність і безпрецедентну новизну не були предметом окремого наукового дослідження, що визначило мету представленої наукової статті. Визначальним для досягнення поставленої мети є загальний діалектичний метод наукового пізнання. Таким чином, практична цінність дослідження полягає у визначенні підстав та порядку притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності. Демонструється поєднання теорії та практики кримінального переслідування та публічного покарання осіб, – головних військових злочинців, за вчинені ними міжнародні злочини

Ключові слова: міжнародна кримінальна відповідальність, Нюрнберзький трибунал, підстави, процес, вирок

Mariia V. Kondro

Department of international law and Comparative Law
V. M. Koretsky Institute of State and Law
National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

PROCEDURAL ASPECTS OF INTERNATIONAL CRIMINAL RESPONSIBILITY: JURISPRUDENCE OF THE NUREMBERG MILITARY TRIBUNAL

Abstract. *The research of the just punishment of war criminals in Nuremberg is timely given the irreversibility of the criminal prosecution of modern aggressors and international terrorists. There is no doubt and there can be no alternative to the assessment of the Nuremberg Military Tribunal as having a landmark value. The Court not only legally confirmed the outcome of the Second World War, but also severely punished the organizers of the aggression, thus breaking the deadly chain of military adventures of bloodthirsty leaders. His convictions have become a generator of a new order in the world, laying the foundation for the modern phenomenon of international criminal responsibility. The legal problems relating to the International Military Tribunal, its Statute and the results of its activities from the standpoint of international law have been studied in detail and in various ways by both domestic and foreign scholars, as well as by lawyers who participated directly in the work of the Tribunal. The issue of the disclosure of the criminal procedure aspect of criminal responsibility in the context of the Nuremberg Statute and its judgments, assessing their certainty and unprecedented novelty, has not been the subject of a separate scientific study, determined the purpose of the scientific paper presented. A general dialectic method of scientific knowledge is crucial to achieving this goal. Thus, the practical value of the study lies in the determination of the grounds for and modalities of international criminal responsibility. The combination of theory and practice in the prosecution and public punishment of key war criminals for the commission of international crimes is demonstrated*

Keywords: *international criminal responsibility, Nuremberg Tribunal, grounds, trial, judgment*

ВСТУП

Нове розуміння складних аспектів міжнародної політики напередодні Другої світової війни, коли земля знаходилася у сфері геополітичних інтересів, актуалізують прецедент Нюрнберга, не лише як Міжнародного військового трибуналу, що покарав головних нацистських злочинців, а й як пересторогу тим, хто намагається перекроювати політичну карту Європи й Світу [1]. Дослідження питання покарання військових злочинців у Нюрнберзі є актуальним також з погляду незворотності притягнення до кримінальної відповідальності сучасних міжнародних агресорів.

Правові проблеми, пов'язані із створенням та діяльністю Міжнародного військового трибуналу, його Статуту та результатів діяльності з позицій міжнарод-

ного права поглиблено і багатоаспектно вивчалися, як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Юристи, які безпосередньо брали участь у роботі торкаються питань, пов'язаних з передісторією Нюрнберзького процесу, наводять офіційні заяви і декларації урядів держав-засновників про покарання військових злочинців, оголошують цікаві дані про час та особливості організації кримінального переслідування головних військових злочинців, роботи обвинувачення та захисту.

У зарубіжних наукових та публіцистичних джерелах міститься ґрунтовна оцінка Нюрнберзького процесу, на основі його документів відтворюється картина жакливіх злочинів, скоєних німецькими нацистами, стверджується, що покарання злочинців – це не лише правова проблема, а й проблема моральна, політична, необхідна складова у боротьбі за мир та демократію. Навіть у часи варварства не відбувалися такі жакливі злочини, тому інстинктивне бажання цивілізованого людства відновити здоровий глузд та моральні цінності втілилися в суді, який відкрився у Нюрнберзі 20 листопада 1945 р. [2], – зазначав англійський аналітик. Нюрнберзький процес сотні разів обговорювався і аналізувався істориками, юристами, політиками, публіцистами на численних конференціях, «круглих столах», у науковій та публіцистичній літературі, але суперечки з приводу оцінок його рішень та наслідків не вщухають.

Очевидні істини не перестають бути такими через одіозність людей, які їх проголошують. Багато хто вважає Міжнародний військовий трибунал (часто його називають Нюрнберзький) – це давня історія, уроки минулого та початок формування сучасної системи індивідуальної кримінальної відповідальності в міжнародному праві. Це пов'язано із висловлюванням одного із підсудних про Нюрнберзький процес: «Переможець завжди суддя, а переможений – підсудний» [3, с. 11]. Насамперед Нюрнберг виявився торжеством переможців над переможеними [4]. Тому це і не дозволило йому повною мірою стати торжеством справедливості. «Союзними створили не нове право, але лише новий суд. По суті справи, встановлення Міжнародного військового трибуналу було не таким вже великим нововведенням, як його часто зображають. Кожна країна-переможниця має право, яке давно встановлене і часто здійснювалося, судити воєнних злочинців перед воєнними трибуналами, створеними нею. Нововведення 1945 р. полягало в укладенні угоди між декількома країнами-переможницями щодо суду над військовими злочинцями» [5].

Доцільно відзначити процесуальні труднощі, з якими довелось зіткнутися юристам, дипломатам і політикам країн коаліції (СРСР, США, Великої Британії та Франції) в Лондоні в ході розробки Угоди про заснування Міжнародного військового Трибуналу і його Статуту. Як відомо, радянська правова система, державний і соціальний режими, а також ідеологія ґрунтувалися на принципі, що виключав приватну власність. Крім того, правові інститути і судова структура також відрізнялися в різних країнах антигітлерівської коаліції. У той час як Великобританія і США дотримувалися англосаксонської моделі, Франція і певною

мірою СРСР дотримувалися європейської, континентальної правової системи. Цілком природно, що вони формувалися і функціонували на іншій національній основі. Додаткова проблема полягала у визначенні суб'єкта, що несе відповідальність серед еліти Німецького рейху. Все це вимагало подолання труднощів, що виникають через відмінності між політичною, правовою і судовою системами, в розробці загальноприйнятих демократичних судових процедур. Необхідно було згладити протиріччя між радянським і західним правосуддям, знайти шляхи врегулювання шляхом компромісу, проявити не тільки політичну мужність і волю державних лідерів, а й доктринальні та правоохоронні навички юристів, а також реалістичні поступки експертів. Представники чотирьох держав Антигітлерівської коаліції вийшли з цього випробування. Вони знайшли взаємоузгоджений підхід, використовуючи при цьому кращі якості своїх правових систем. У результаті була створена своєрідна і багато в чому унікальна процедура, яка виявилася ефективною.

Більшість із міжнародних злочинів є кримінально караними діяннями за законодавством переважно у всіх без винятку держав, тому абсолютно логічно, що настання відповідальності є невідворотним об'єктивним фактом.

Юридичні факти, що знайшли відображення у вироках, документах і практиці Міжнародного військового Трибуналу у Нюрнберзі мають практичне значення, і безпосередньо впливають на сучасне бачення міжнародної кримінальної відповідальності, і в цілому, на сучасну правову реальність. Юрисдикція трибуналу, основні принципи, організаційна та процедурна структура мали унікальне, воістину новаторське значення в історії правосуддя. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне розкрити кримінально-процесуальний аспект притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності в контексті статуту Нюрнберзького трибуналу і його вироків, оцінюючи їх визначеність, незвичайність і все ж безпрецедентну новизну.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для досягнення мети дослідження автор використовував емпіричні матеріали, що стосуються суспільних відносин у сфері міжнародної кримінальної відповідальності, міжнародних правових актів, аналітичних та оглядових матеріалів, результатів наукових розробок та досліджень.

Матеріали дослідження послідовно висвітлюють правові проблеми, пов'язані із діяльністю Нюрнберзького військового трибуналу, його Статуту та результатів діяльності з позицій міжнародного права, акцентують увагу на кримінально процесуальному порядку притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності. Велика частина роботи спирається на аналіз вторинних даних, а не на збір первинних даних.

Методичний інструментарій був обраний з урахуванням поставленої мети, специфіки розглянутого предмета. Методологічне підґрунтя склали філософ-

ські, загальнонаукові методи пізнання, а також спеціальні методи правової науки. Використання цих методів здебільшого мало комплексний характер відповідно принципу наукового плюралізму. В процесі дослідження широко використовувався діалектичний метод пізнання, що, зокрема, дало змогу розглядати юридичні питання в їх взаємозв'язку з політичними та іншими чинниками, а саме створення Нюрнберзького військового трибуналу. Діалектичний підхід був необхідний для визначення основних положень при здійсненні функції правосуддя.

За допомогою конкретно-історичного методу було досліджено інститут кримінальної відповідальності фізичних осіб за статутом Нюрнберзького військового трибуналу.

Застосування емпіричних методів дослідження до вивчення юрисдикції Трибуналу доводять той факт, що масові злочини проти цивільних осіб, вчинені у воєнний час, в більшості випадків здійснюються в рамках відповідальності воюючих сторін робить їх не тільки діянням окремого індивіда але і часто діянням держави, в першу чергу її керівників.

Серед загальнонаукових методів пізнання важливе значення мало використання формально-юридичного методу та прийомів обробки інформації: аналізу, синтезу, аналогії, індукції, дедукції. Їх використання в ході аналізу положень науки та практики дали змогу встановити процесуальний аспект притягнення винних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності, зміст якої полягав у вирішенні завдань ефективного кримінального переслідування за міжнародні злочини та здійснення справедливого покарання за вчинення таких злочинів.

В системі методів даного наукового дослідження важливе місце займають методи вивчення (аналізу) документів, в яких зберігається інформація про певні історичні факти, архівні справи, свідчення свідків, експертні розгляди і т. д. використання методу вивчення документів передбачало використання двох основних методів: класичного (або звичайний) метод і контент-аналіз. Контент-аналіз – це формалізований метод вивчення документу з використанням кількісного підходу. З його використанням було визначення положення підсудних – суб'єктів кримінального переслідування.

Системно-структурний метод – для формулювання завдань, які вирішуються в результаті переслідування і судового розгляду. Ці завдання були розглянуті відповідно до технічних, тактичних і методологічних напрямів.

Проведення якісних досліджень щодо злочинців є особливо актуальним в контексті емпіричного правосуддя перехідного періоду, коли сприйняття злочинцями міжнародного правосуддя, особливо в Міжнародному трибуналі, сприяє кращому розумінню прагненню правосуддю до стримування і недопущення повторення злочинів. Ітеративний метод застосовувався за допомогою якого дослідник переходить від власної інтерпретації до розповідей респондентів, щоб розробити цілісне і зв'язне дослідження.

Метод правового прогнозування дозволив визначити напрямки подальшого розвитку наукових поглядів на питання міжнародної кримінальної відповідальності. Ці пропозиції стосуються також розширення змісту такого структурного елемента міжнародної кримінальної відповідальності, як принцип кримінального переслідування за певні види злочинів.

Таким чином, застосовувана методологія забезпечила розкриття кримінально процесуального аспекту притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності за Статутом Міжнародного військового трибуналу, визначила його юрисдикцію, підстави, кримінально-процесуальні основи забезпечення кримінального переслідування та судового розгляду справ про міжнародні злочини Нюрнберзьким військовим трибуналом.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1.1. Підстави притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності

Багато питань і юридичні факти, що знайшли відтворення у документах і практиці Міжнародного військового трибуналу, мають беззаперечно практичне значення, і однозначно впливають на сучасну кваліфікацію міжнародних злочинів та на сьогочасну правову дійсність. Міжнародний військовий трибунал, отримавши згодом назву «Нюрнберзького», відповідно до Лондонської угоди, був сформований на паритетних засадах із представників чотирьох держав). Нюрнберзький процес, що з'явився першим прецедентом притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні міжнародних злочинів, став одним з найважливіших етапів розвитку міжнародної кримінальної юстиції.

Юрисдикція Трибуналу ґрунтується на ряді прийнятих раніше міжнародно-правових актах. Таких як, наприклад, Лондонська угода від 8 серпня 1945 року «Про судове переслідування і покарання головних військових злочинців європейських країн осі» (Статут Міжнародного військового Трибуналу становить невід'ємну частину цієї Угоди), Берлінська декларація про поразку Німеччини і взяття на себе верховної влади щодо Німеччини урядами Союзу РСР, Сполученого королівства, США і Тимчасовим урядом Франції від 2 серпня 1945 року, Закон № 10 Контрольної Ради для Німеччини від 20 грудня 1945 р. Слід зазначити, що вказана Лондонська угода і її невід'ємна частина – Статут Міжнародного військового трибуналу – ґрунтувалися на принципах і нормах міжнародного права, наприклад, встановлених Гаазьку конвенцію 1907 р. Женевською конвенцією 1929р. і рядом інших міжнародно-правових актів.

Щодо його організації і діяльності обговорювалися різні пропозиції характеру суду. Врешті-решт, незважаючи на назву «Військовий трибунал», він був сформований як колегія зі змішаним складом цивільних та військових осіб з переважанням перших. Термін «військовий» у даному разі недвозначно вказував на предмет судочинства, тобто реєстр злочинів.

Зупиняючись на питанні про притягнення до відповідальності нацистської Німеччини за скоєні міжнародні злочини, німецький аналітик підкреслює, що «судді у Нюрнберзі не перетворювали суд на показовий процес з наперед вирішеним результатом. Навпаки, робилися всі зусилля для вивчення питання щодо вини та невинуватості. Вирок суду не обрушився на невинних» [6].

Щодо вірогідності інших варіантів організації проведення суду над головними німецькими військовими злочинцями, то вони наряд чи були можливими в 1945 році. Не було перспективи проведення такого суду в нейтральних країнах, передусім тому, що під час Другої світової війни справжня нейтральність і незаінтересованість їм не була властивою, а отже, суд цих країн не міг бути відповідним органом розслідування справи гітлерівських ватажків. Відсутність у цей період німецького уряду та німецьких судів також виключала можливість здійснення правосуддя в місцевих органах правосуддя. Вся влада знаходилася в руках союзних окупаційних властей, і було абсолютно природно, що судові функції здійснювалися союзної адміністрацією. В свою чергу, підлягає критиці Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу те, що він був судом *post factum*, а правосуддя здійснювалось всупереч принципу *nullum crimen, nulla poena, sine lege* [7]. Проте заслуга Нюрнберзького трибуналу саме в «надпозитивності» його рішень, які, на думку вченого, є «прикладом дієвості природного права в ХХ столітті» [1].

Вітчизняні й зарубіжні правознавці наголошують на принциповій важливості визначення підстави притягнення до міжнародної відповідальності, передусім інтерпретації міжнародних злочинів на засадах природного права, на тому, що принцип «нема злочину без покарання» розуміється саме у природно-правовому аспекті, коли йдеться про злочин не у законі, а саме у праві. З цього приводу один із вчених виділяє положення вироку Нюрнберзького трибуналу, де прямо передбачено, що цей вирок є «вираженням того міжнародного права, котре вже існувало на час утворення цього Трибуналу», і що той, хто агресивно, всупереч укладеним угодам і без попередження здійснює напад «повинен знати, що вчиняє не правову справу» [8]. Нюрнберзький трибунал у своєму Статуті визначив, що «... підсудні мали знати, що чинять всупереч міжнародному праву» [8].

У Нюрнберзі судили не просто переможених у війні. Підсудні, які володіли значною владою і використовували її для вчинення особливо тяжких злочинів, «могли бути покарані, оскільки вони програли війну, але мали понести покарання тому, що вони розпочали її» [9].

Теорія і практика виходять з того що міжнародна кримінальна відповідальність може наступати для фізичних осіб тільки на підставі вироку суду і тільки за вчинення злочинів, вичерпне визначення яких містить Статут Нюрнберзького трибуналу.

Стаття 6 Статуту, в якій встановленні злочинні дії, що тягнуть за собою індивідуальну відповідальність, вперше чітко визначали їх склад: злочини проти миру,

військові злочини та злочини проти людяності, включаючи геноцид. Статут сформулював склад злочину, що порушує мир, а саме: планування, підготовка, розв'язання або ведення агресивної війни або війни, яка порушує міжнародні договори, угоди або заяви, а також-участь у загальних планах або змовах [10].

Зокрема, захист оскаржував злочинність агресії. Адвокати підсудних стверджували, що до початку Нюрнберзького процесу були відсутні закони, що дозволяли притягати до кримінальної відповідальності керівників держав за розв'язання агресії і що, до Другої світової війни жоден міжнародний правовий документ не передбачав відповідальності за планування, розв'язування та ведення агресивної війни. Захисник одного із підсудних від імені всіх захисників звернувся до Трибуналу з письмовою заявою, в якому намагався довести, що не існує закону, на підставі якого Суд міг би судити головних військових злочинців [11]. Ці заперечення відбувалися через змішання питань про природу національного (однієї країни) і міжнародного права. На цей рахунок досить аргументовано заперечив видатний радянський юрист, учасник розробки Статуту Трибуналу: «Адвокат вдає, що йому невідомо елементарне розходження в понятті «закон», існуюче в національному і міжнародному праві. Закон в сфері національного права – це наділений в належну форму, акт законодавчої влади держави. Щодо цього національного закону і було висунуте на протипагу сваволі поліцейської держави прогресивне гасло: «немає злочину, немає покарання без вказівки в законі» [12, с. 34].

З точки зору визначення суб'єктів відповідальності принциповими є приписи статті 7 Статуту: «становище обвинувачених як державних керівників або відповідальних посадових осіб різних державних органів не може розглядатися як підстава для їх звільнення від відповідальності або пом'якшення покарання» [10]. Вперше у світовій практиці цей підхід вирішує певним чином проблему досконалого імунітету творців агресивних війн.

Як зазначалося раніше, тільки за міжнародні злочини, перелік яких міститься в Статуті є вичерпним, фізична особа може бути притягнена до міжнародної кримінальної відповідальності. Саме наявність складу цих злочинів і слід вважати підставою для міжнародної кримінальної відповідальності.

Таким чином, міжнародне кримінальне переслідування фізичних осіб за вчинення інших злочинів виключено. Це дозволяє говорити про дію в міжнародному кримінальному праві презумпції невинуватості та наявність у підсудного права на захист.

У пошуках правової бази для свого захисту обвинувачені намагалися представити себе в ролі виконувача волі і наказів Гітлера, намагалися зняти з себе особисту відповідальність за вчинені ними міжнародні злочини. На цій же позиції стояв і захист. Так, на думку адвоката одного із обвинувачених у Нюрнберзькому трибуналі, наказ Гітлера «був чимось зовсім іншим», ніж наказ будь-якого іншого керівника, а саме актом «недоторканим в правовому відношенні» [13].

На його думку, наказ Гітлера не відпадає під розуміння поняття «наказу» передбаченого Статутом. Оскільки саме Статут заперечує наказ як підставу, що виключає кримінальне переслідування [13].

У статті 8 Статуту встановлено: «Той факт, що підсудний діяв за розпорядженням уряду або за наказом начальника, не звільняє його від відповідальності ...» [10]. Цей принцип Нюрнберзького Статуту був заснований на згадуваному вже попередженні урядів трьох держав від імені Об'єднаних Націй всім німецьким комендатурам, охорони і службовцям гестапо, зробленому 13 квітня 1945 року, де йдеться: «Уряди Радянського Союзу, Сполучених Штатів Америки та Великобританії попереджають, що вони вважатимуть цю відповідальність безумовною при будь-яких обставин і такою, від якої не можна звільнитися, переклавши її на будь-які інші влади або особи» [14, с.108]. Тому Трибунал у Вироку відкинув зазначені посилання підсудних та їх захист на виконання ними злочинного наказу як підставу, що звільняє їх від кримінальної відповідальності.

Слід зазначити, що спроба встановити в міжнародному праві норму, про те що виконання наказу не звільняє від кримінальної відповідальності, була зроблена на Паризькій мирній конференції 1919 р., але не втілено у практику.

У статтях 9–11 Статуту Нюрнберзького трибуналу відзначено норми про визнання тієї чи іншої групи або організації злочинної і встановлено зв'язок їх з індивідуальною кримінальною відповідальністю конкретних фізичних осіб.

Так, відповідно до ст. 9 при розгляді справи по будь-якого члену тієї чи іншої групи або організації Трибунал може (в зв'язку з будь-якою дією, за яке його буде засуджено) визнати, що група або організація, членом якої підсудний був, була злочинною організацією. Після отримання обвинувального акта Трибунал зробить таке оголошення, про те, що обвинувачення має намір клопотати перед Трибуналом про винесення ухвали про визнання такої організації злочинною. Будь-який член організації матиме право звернутися до Трибуналу за дозволом бути вислуханим Трибуналом з питання про злочинний характер організації. Трибунал має право задовольнити або відхилити це прохання. У разі задоволення такого прохання Трибунал може визначити, яким чином ці особи будуть представлені і вислухані [10]. Внаслідок цього Вироком Трибуналу були визначені такі організації СД (Служба безпеки рейхсфюрера), СА (штурмові загони), СС (воєнізовані охоронні формування), НСДАП (Націонал-соціалістична німецька робітничка партія) та інші організації, які повинні були бути розформовані під страхом кримінального покарання [15, с. 714].

Однак у результаті дискусій організатори процесу дійшли до висновку, що злочинні організації це всі загалом, а лише групи людей, які відігравали в них ключову роль. Так, щодо НСДАП наголошувалося: «Трибунал оголошує злочинною в тому сенсі, як це визначено Статутом, групу, що складається з тих членів політичного керівництва, які обіймали посади, перелічені в попередньому параграфі (там названі очільники рейхсляйтунга, гауляйтунга, крайсляйтун-

га й ортсгруппенляйтунга та відділів цього апарату), або тих, які вступали в організацію чи залишалися у ній, знаючи про те, що вона використовувалася для вчинення дій, визначених злочинними згідно зі статтею 6 Статуту, або тих, які були особисто задіяні як члени організації у здійсненні подібних злочинів» [16].

Доцільно відзначити, згідно з статті 10 Статуту, Трибунал визнає ту чи іншу групу або організацію злочинною, компетентні національні органи влади кожної з сторін, що підписалися мають право залучати до суду національних, військових або окупаційних трибуналів за приналежністю до цієї групи або організації [10]. У цих випадках злочинний характер груп або організації вважається доведеним і не може бути підданий запереченню.

Процесуальний моментом становить також право Трибуналу розглядати справи осіб, обвинувачених у злочинах, передбачених ст. 6 Статуту, за відсутності обвинувачених, або обвинувачених не було розшукано, або якщо Трибунал по будь-якій з підстав визнає за необхідне в інтересах правосуддя, слухати справу заочно, що формулювалося статтею 12 (саме так Трибунал надійшов щодо одного з головних гітлерівських ватажків – зникнення Ейхмана. Наприкінці Другої світової війни він був заарештований американцями і, не маючи можливості приховати свою належність до СС, видав себе за військовослужбовця однієї з її добровольчих дивізій. Розуміючи, що може бути викритий, утік з ув'язнення і у 1950р. перебрався до Аргентини [15].

Спеціальний розділ Статуту Нюрнберзького Трибуналу передбачає процесуальні гарантії для обвинувачених [10]. Це: дострокова передача копії обвинувального висновку обвинуваченому, право давати будь-які пояснення за звинуваченнями, висунутими під час попереднього допиту або в суді, право захищатися особисто або за допомогою юрисконсульта, а також право висувати докази для захисту і перехресного допиту будь-якого свідка, якого викликало звинувачення.

Нюрнберзький трибунал розглянув тисячі документів, допитав близько 200 свідків (і ще кілька сотень були допитані за його дорученням). Трибуналу були також подані речові докази, що підтверджували злочини обвинувачуваних. Важливу роль на суді відіграли фото і відео документи, у тому числі зняті самими нацистами. Зокрема, було представлено нацистські документальні фільми про знищення чехословацького села Лідице, про злочини скоєні в Освенцімі, Маутгаузені, про руйнування Смоленська, знищення пам'ятників культури й мистецтва, військові злочини в Латвії, та України. Приблизно тільки на території України в руїнах лежали 714 міст, 28 тисяч сіл, 2 мільйони будівель. Загалом постраждало 2 мільйони будинків і споруд. У тому числі лише споруд, пов'язаних з релігійними культами, виявилось зруйновано близько 700, серед них 476 церкви, 53 костьоли, 159 синагог [17]. За час процесу було підготовлено більше 30 тисяч фотокопій документів, складено понад 50 мільйонів сторінок друкованих матеріалів. Трибунал розглядав обвинувачення проти 22 осіб [18].

Необхідно погодитися з тим, що такий демократичний характер судової процедури, яка була створена в умовах, коли руїни ще не охололи, не може не викликати поваги до самого конкретного процесу експертів.

З самого початку лідери нацистських злочинців вдавалися до різних юридичних хитрощів і казуїстики, намагаючись поставити під сумнів законність судового розгляду і відстрочити його. Вони стверджували, що нібито висунуті звинувачення раніше де-юре не застосовувались в міжнародному праві і що ці обвинувачення інкримінуються постфактум на підставі післявоєнної угоди і статуту переможців, що було спростовано в ході Нюрнберзького процесу. Але легітимність трибуналу була незаперечна.

Однак кожному неупередженому фахівцеві зрозуміло, що в сфері міжнародних відносин не існувало, та й не може існувати законодавчих інстанцій, компетентних видавати закони для всіх держав. Режим міжнародних відносин перебуває на зовсім інших політичних і правових відносинах. У міжнародній сфері основним джерелом права є договір. Саме тому угоду про заснування Міжнародного військового трибуналу і його Статуту набувають особливого значення: тут вперше в міжнародному акті визначені порядок діяльності міжнародного суду і склади міжнародних злочинів. Ці рядки були написані в 1946 р. Статуті Міжнародного військового трибуналу, який створювався не на порожньому місці і має міцну правову основу.

Отже, у Нюрнбергзі вперше в історії, як кримінальні злочинці, були покарані державні керівники, винні в підготовці, розв'язуванні і веденні агресивної війни. Тут вперше в історії був втілений в життя принцип, що свідчить: «покарання однакове як для керівника держави, так і для будь-якого чиновника урядових відомств; так само як і те, що вони діяли по розпорядженню уряду або виконували злочинний наказ, не є підставою до звільнення від відповідальності» [19]. Трибунал підкреслив, що злочини проти міжнародного права скоюються людьми, а не абстрактними категоріями, і лише шляхом покарання окремих осіб, що скоюють такі злочини, можуть бути дотримані норми міжнародного права.

1.2. Механізм практичної реалізації обвинувачення підсудних у Нюрнберзькому трибуналі

Після кропіткої і скрупульозної роботи, що тривала майже рік, 30 вересня – 1 жовтня 1946 року був оголошений Вирок Нюрнберзького трибуналу, який більш точно пояснив, і уточнив норми міжнародного кримінального права, викладені в Статуті Нюрнберзького трибуналу. У ньому були проаналізовані основні принципи міжнародного права, порушені нацистською Німеччиною, аргументи сторін, дана картина злочинної діяльності нацистської держави протягом більш ніж 12 років існування. Сьогодні його висновки становлять величезну важливість для всесвітньої історії та міжнародного права.

Обвинувачення було пред'явлено 24 особам, 2 з яких постали перед судом. Роберт Лей уникнув переслідування за допомогою самогубства, Густав Крупп був

визнаний нездатним постати перед судом, а процес проти Мартіна Бормана відбувся за його відсутності. Суд складався з чотирьох суддів – по одному від кожної держави-переможниці – і їх заступників (стаття 2 Статуту Нюрнберзького трибуналу); рішення суду приймалися більшістю голосів його членів, таким чином, для винесення обвинувального вироку були необхідні три голоси.

Група обвинувачів також включала по одному представнику від кожної з чотирьох держав (Стаття 4 Статуту Нюрнберзького трибуналу). Апеляція проти рішень суду була неможлива (стаття 26 Статуту Нюрнберзького трибуналу) [20].

Обвинувальний акт складався з чотирьох основних позицій: 1) спільний план і змова з метою розв'язання війни; 2) злочини проти миру; 3) воєнні злочини; 4) злочини проти людяності. Перший пункт обвинувачення готувала американська сторона, наступний – британська, решту два радянські і французькі юристи розподілили згідно з територіями, на яких чинилися злочини (Східна і Західна Європа).

Злочини проти людства сприймалися як новела, пов'язана з прагненням адаптувати концепцію воєнних злочинів до умов глобальної війни. Щодо злочинів проти людяності Суд заявив, що політичні противники нацистів піддавалися вбивствам і взяттю під варту ще до війни, а також згадав у зв'язку з цим про переслідування євреїв. Але у зв'язку з формулюванням статті 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу («у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягає юрисдикції трибуналу») Суду було необхідно встановлювати зв'язок між злочинами проти людяності і військовими злочинами або агресивною війною. Часто цей зв'язок не можна було довести, оскільки ті чи інші діяння відбувалися ще до початку війни [20].

Незважаючи на різні ситуації в обвинувальному акті підсудним інкримінували воєнні злочини, злочини проти миру та людства і створення змови для їх скоєння. Кожен головний обвинувач працював самостійно за принципами ділового співробітництва, тобто перед Трибуналом вони мали виступити узгоджено, як одна організація. Для координації їхніх дій, як було зазначено, створили Комітет головних обвинувачів, важливими завданнями якого були збирання та підготовка доказів, насамперед документальних та письмових, для представлення обвинувачень підсудним. Це було надскладне завдання, адже потребувало засвідчення провини уряду великої європейської держави та її керівників. Проведена робота із забезпечення доказової бази для майбутнього Трибуналу дала змогу американському обвинувачеві доповісти президентові США: «Ми задокументували німецькими джерелами нацистську агресію, переслідування й жорстокість із такою істинністю і з такими подробицями, що неможливо в майбутньому відповідально заперечувати ці злочини й немає ризику виникнення серед несвідомих людей легенди про мучеництво нацистів» [19].

Як відомо, в СРСР 2 листопада 1942 року була створена Надзвичайна державна комісія зі встановлення та розслідування нацистських злочинів, яка зібрала

величезну кількість викривальних матеріалів. Окрім цього, до радянської делегації на процесі надходили й нові матеріали, зібрані місцевими комісіями в окремих районах СРСР, трофейні матеріали, захоплені радянськими військами. Було розглянуто понад 5 тисяч документів, але відібрано лише декілька сотень найважливіших, що в подальшому стало основою для формування обвинувачення.

Важливі докази зібрали й передали судові уряди Польщі, Чехословаччини, Югославії. Вони також звернулися до головних обвинувачів із пропозицією направити на процес по одному своєму фахівцю для представлення на суді доказів злочинів гітлерівців на їхніх територіях. Генеральний прокурор СРСР підтримав цю ініціативу [19], але британський уряд категорично виступив не тільки проти участі в процесі представників зазначених країн як обвинувачів, а й навіть у ролі співробітників комітету. Тому вони були присутні на процесі виключно як спостерігачі. Проведено 402 засідання впродовж 374 днів, що свідчило всеосяжну оцінку доказам вини німецьких головних злочинців.

На процесі передбачалося суворе дотримання положень Статуту, згідно з яким права підсудних не повинні порушуватися. Окрім того, що вони мали можливість ознайомитися з обвинувальним висновком німецькою мовою, їм була надана можливість обирати адвокатів, у тому числі з німців, це було процесуальним зобов'язанням у Нюрнберзькому трибуналі. Сторони обвинувачення та захисту мали однакові права представляти докази, вести перехресні допити, виступати з промовами, що є загально визнаним процесуальним правом.

Важливим процесуальним моментом, основною і необхідною умовою справедливого розгляду Нюрнберзького процесу є гласність. Адміністрація видала 60 тисяч перепусток. Серед гостей були керівні діячі західних країн, офіцери союзних армій, судді, юристи, письменники, журналісти, спеціально запрошені німецькі представники, дружини деяких злочинців [21, с.19].

Наступним процесуальним моментом є відкритість процесу. Не передбачалося жодного закритого засідання Трибуналу. Всі 403 судових засідання були відкритими. Все, що говорили на суді, мало стенографуватися, щоб наступного дня обвинувачі, підсудні та їхні захисники отримували розшифровані матеріали. Процес проводився одночасно російською, англійською, французькою та німецькою мовами. У залі засідань було 250 акредитованих представників преси й радіо, які могли передавати перипетії суду на весь світ [22].

За перебігом процесу уважно слідкувала міжнародна громадськість. Характерною була реакція німців. Згідно з опитуванням, яке проводило американське управління інформації, переважна більшість німецького населення ставилася до процесу з розумінням, вважаючи його підготовку та проведення справедливими, а вину підсудних – незаперечною [23].

На відкритті голова першого судового засідання (член Міжнародного військового трибуналу від Великобританії) у вступному слові підкреслив унікальність процесу і його «суспільне значення для мільйонів людей на всій Земній кулі».

Саме тому на членах міжнародного суду лежала величезна відповідальність. Вони повинні були «чесно і сумлінно виконувати свої обов'язки без будь-якого потурання, згідно зі священними принципами закону і правосуддя» [24].

Упродовж півтора дня зачитували обвинувальний висновок. Ніхто з підсудних винним себе не визнав. Лише один заявив: «Визнаю себе винним лише перед «Богом» [23]. Прокурор з США проголосив блискучу вступну промову: «Наші докази будуть жакливими, й ви скажете, що я позбавив вас сну. Але саме ці дії примусили здригнутися весь світ і призвели до того, що кожна цивілізована людина виступила проти нацистської Німеччини» [22] – заявив він, звертаючись до міжнародної злочинності.

Більше половини підсудних були обвинувачені за 4 пунктами обвинувального акту, але тільки Геринг, Ріббентроп, Кейтель, Йодль і Нейрат були визнані винними за всіма складами злочинами. Та все ж міра відповідальності залежала не від цього, а від ступеня вини до найбільш варварських засобів ведення війни і геноциду. Тому до смертної кари через повішання трибунал засудив 12 осіб, до пожиттєвого ув'язнення – 3 особи, Шахта, Папена та Фріче – виправдано, а решта отримали від 10 до 20 років тюремного ув'язнення. Це свідчило про справедливість та повну відповідність процесуальними нормам.

Контрольна рада, діючи на виконання положень Лондонської угоди і Статуту від 8 серпня 1945 р. і своєї директиви № 35, розглянула всі прохання про помилування, подані їй обвинувачуваними, засудженими Міжнародним військовим трибуналом у Нюрнберзі 1 жовтня 1946 р., чи їхніми захисниками, вирішила відхилити клопотання про помилування.

В ніч на 16 жовтня 1946 р. вирок про смертну кару було виконано. Геринг незадовго до страти вдався до самогубства.

Окремі обвинувачення висувалися також проти імперського кабінету (уряду), керівного складу НСДАП, охоронних загонів націонал-соціалістської партії (СС), служби безпеки (СД), державної таємної поліції (гестапо), штурмових загонів НСДАП (СА), Генерального штабу та Верховного командування німецьких Збройних сил.

Міжнародний військовий Трибунал у своєму Вироку уникає визначення формальних ознак, які дають підстави для обвинувачення особи у злочинах лише за її належність до СС, СД, СА, НСДАП чи іншої організації. На цьому фокусується увага у преамбулі вироку: «Формальне членство не підпадає під дію цього рішення» [15].

Таким чином поряд з визначенням груп осіб, винних у злочинах, наголошується на індивідуальній відповідальності окремих членів, які чинили злочини, та безпідставності звинувачень на адресу осіб, які таких злочинів не чинили. Отже, заперечувалася автоматична, колективна відповідальність усіх членів вказаних організацій.

Крім діяльності Нюрнберзького трибуналу, який притягав до відповідальності керівників нацистської Німеччини, в багатьох країнах були проведені судові

процеси на яких розглядалися питання притягнення до відповідальності осіб за вчинення військових злочинів і злочинів проти людяності. Вирок цього трибуналу слід вважати нормативним документом, міжнародно-правовим актом, що мав законну силу для судових інстанцій цих держав.

У Вироку Трибуналу було досить переконливо і детально роз'яснено, що злочини, у вчиненні яких обвинувачувалися підсудні, являють собою порушення міжнародних договорів, укладених за участю Німеччини до того, як були здійснені ці дії.

Таким чином, суд над головними нацистськими злочинцями був проведений з дотриманням всіх процесуальних гарантій. Публічність, гласність, відкритість судового процесу продемонстрували дотримання міжнародних стандартів у сфері здійснення правосуддя. Під час процесу світ дізнався про жахливі злочини, рівних яким не було в усій історії людства. Це був передусім справедливий і об'єктивний судовий процес.

ВИСНОВКИ

Таким чином, Нюрнберзький процес увійшов в історію, як процес антинацистський, антиімперіалістичний та антимілітаристський. Він сприяв розкриттю достовірних рушійних сил агресії. Міжнародний військовий трибунал виніс Вирок не лише нацистським лідерам, але і всім тим силам, які прагнули і нині прагнуть війни. Принципи Статуту Нюрнберзького трибуналу стали загально-визнаними принципами міжнародного права. В цьому його величезне значення для сучасності.

Нюрнберзький процес заклав підвалини міжнародної кримінальної юстиції і шлях до постійного, універсального і незалежного Міжнародного кримінального суду. У ст. 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу наведено базове визначення категорії «міжнародні злочини» і надано їх класифікацію: злочини проти миру; воєнні злочини та злочини проти людяності.

Практика Трибуналу демонструє високу суспільну зацікавленість міжнародної спільноти у притягненні до відповідальності, а точніше, публічному покаранні осіб, відповідальних за діяння, що призводять до грубого порушення прав людини та громадянина, затверджених як непорушні цінності міжнародного правопорядку та існування держав, у спосіб, який ці права та інтереси лише розвиває та забезпечує реалізацію. Передусім історично-правове значення Нюрнберга полягає в тому, що він відбувся.

У ході дослідження визначено, що Нюрнберзький трибунал мав наслідки для формування міжнародно-правового механізму притягнення до кримінальної відповідальності за скоєння злочинів, пов'язаних із пропагандою війни, зокрема була фактично вперше сформована та визначена суспільна небезпечність воєнних злочинів, розроблено склади більшості воєнних злочинів та встановлені детермінуючі ознаки кримінально караної поведінки в контексті пропаганди війни; здій-

снені спроби створення механізму практичної реалізації Вироку Міжнародного військового трибуналу щодо злочинів у сфері пропаганди війни. Нюрнберзький процес сприяв утвердженню пропаганди війни як воєнного злочину, після чого відбувається еволюція його доктринального виразу, змінюються підходи щодо визначення шкоди, встановлення способу її відшкодування, наявності причинно-наслідкового зв'язку не лише між діями, що ідентифікуються як пропаганда, та наслідками воєнних дій, але й між характером воєнних дій (геноцид, дискримінація, винищення тощо).

Незаперечна заслуга Нюрнберзького трибуналу полягає в тому, що він, як перший в історії міжнародний кримінальний суд, аргументовано й переконливо довів вину підсудних у скоєнні тяжких міжнародних злочинів і засудив головних німецьких військових злочинців. Разом із тим, зосередившись лише на німецьких винуватцях війни і військових злочинцях, по суті він був судом переможців над переможеними.

Міжнародно-правова відповідальність признається одним із загальновизнаних принципів міжнародного права, тобто практично виступає основою загального міжнародного права і міжнародного правопорядку.

Висновки та правові позиції Міжнародного трибуналу не могли не позначитися на змісті Загальної декларації прав людини 1948 року, Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. і Міжнародних пактів про права людини 1966 року.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Наукова цінність даної статті полягає в тому, що це перше наукове дослідження по встановленню та розкритті процесуального характеру притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності за Статутом Міжнародного військового трибуналу, яке містить огляд і обговорення історичних і нормативних процесів (правових і політичних), які завершилися притягненням винних до відповідальності. Різні компоненти дослідження критично оцінюються на тлі різних політичних і правових заходів реагування на агресію з урахуванням тогочасних подій. У дослідженні представлений юридичний аналіз Нюрнберзького процесу, рішення, винесені яким, відіграли вирішальну роль у розвитку міжнародного кримінального правосуддя, особливо з точки зору того, як суди в даний час розуміють військові злочини, злочини проти людяності та злочин агресії. Результати дослідження підкреслюють, що кримінальне переслідування отримує глобальне визнання, стає досягненням людства загалом, демонструє реакцію міжнародної спільноти на протиправні діяння, вчинені особами проти основоположних засад системи світоустрою та міжнародного права. Так, аналізуючи низку міжнародно-правових актів, ми доходимо висновку про те, що з погляду процесуального аспекту, Вироки Нюрнберзького трибуналу являють собою не лише акти притягнення до відповідальності за скоєння міжнародних

злочинів проти миру, людяності та у сфері пропаганди війни, а й акти, які мають преюдиційне значення для наступних вироків міжнародних трибуналів, оскільки встановлюють одночасно зв'язок протиправного діяння із суспільною небезпекою, розглядаючи її не як наслідок, а як об'єкт протиправного посягання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Іванов В. М. Нюрнберзький процес: історичне та правове значення (до 70-річчя Міжнародного військового трибуналу). *Часопис Київського університету права*. 2015. №3. С. 24–28.
- [2] Сліпуча п'ятьма Нюрнберга. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/slipucha_pitma_nyurnberga.html (дата звернення: 25.07.2021).
- [3] Trials of war criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council law no.10, Nuremberg, October 1946-April,1949. Washington, D. C.: U. S. G. P.O.1949–1953. 1275.
- [4] Альманах міжнародного права. Одеса : Фенікс, 2009. 284 с.
- [5] Коруч У. З. Практика Нюрнберзького трибуналу та її значення для кваліфікації пропаганди війни як міжнародного злочину. *Альманах міжнародного права*. 2020. №24. С. 222–230.
- [6] Henkys R. Die Nationalsozialistischen Gewaltverbrechen. Geschichte und Gericht. Stuttgart, 1964. С. 186.
- [7] La règle «nullum crimen, nulla poena sine lege». URL: <http://www.cabinetaci.com/la-regle-nullum-crimen-nulla-poena-sine-lege/> (дата звернення 25.07.2021)
- [8] Рабінювич П. М. Людяність як об'єкт правового захисту: до 65-річчя завершення Нюрнберзького процесу. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 10. С. 47–48.
- [9] Ромайке С. Правосуддя перехідного періоду в Німеччині після 1945 та 1990 років. URL: https://www.nurembergacademy.org/fileadmin/media/pdf/publications/TJ_in_Germany-UKR-FINAL.pdf (дата звернення: 27.10.2021).
- [10] Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 08.08.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201#Text (дата звернення 21.07.2021р.)
- [11] Нюрнберзький процес: стенографічний звіт: в 30 т. Москва, 1958. Т. 30. С. 14962–15017.
- [12] Трайнин А. М. Защита мира и уголовный закон. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1937. 216 с.
- [13] Наумов А. В. Правові основи Нюрнберзького процесу. URL: https://studme.org/66318/pravo/pravovye_osnovy_nyurnbergskogo_protsesta#gads_btm (дата звернення: 21.08.2021).
- [14] Наумов А. В. Злочин і покарання в історії Росії : монографія. 2-ге вид. Вид-во «Прспект», 2021. Ч. II. 728 с.
- [15] Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Академперіодика, 2014. Т. 3. 920 с.
- [16] Литвин В. Нюрнберзький процес через призму десятиліть: історія, політика, правові наслідки та сучасні виклики. *Голос України*. 2011. № 86 (5086). С. 4–5.

- [17] Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР : справочник каталог : в 4 т. Київ : Будівельник, 1983. Т. I. С. 7.
- [18] Ківалов С. В. Міжнародне кримінальне правосуддя: від Нюрнберзького військового трибуналу до Міжнародного кримінального суду. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/906/Kivalov%20Nurnberg%20tribunal.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 27.10.2021).
- [19] Пилипенко В. Відповідальність за вчинення воєнних злочинів та виконання наказу. *National law journal: theory and practice*. 2017. С. 187–188.
- [20] Верле Г. Принципы международного уголовного права : учебник / пер. с англ. С. В. Саяпина. Одеса : Фенікс, 2011. С. 13–14.
- [21] Яровий В. І. Історія Європи. 40-ві-90-ті рр. Київ : Либідь, 1997. 439 с.
- [22] Гусев В. Нюрнберзький трибунал: створення та відкриття. *Віче*. 2015. №21. С. 4–6.
- [23] Полторак А. И. Нюрнбергский эпилог. Москва : Воениздат, 1965. С. 23–24.
- [24] Ginsburgsan G., Kudriavtsev V. N. The Nuremberg Trial and International Law. Dordrecht : Nijhoff. 1990.

REFERENCES

- [1] Ivanov, V. M. (2015). Nyurnberz'kyu protses: istorychne ta pravove znachennya (do 70-richchya Mizhnarodnoho viys'kovoho trybunalu). *Chasopys Kyyyivs'koho universytetu prava*, №3, 24–28.
- [2] Slipucha pit'ma Nyurnberha. (2006, September). Retrieved from https://zn.ua/ukr/SOCIUM/slipucha_pitma_nyurnberga.html (last accessed: 25.07.2021)
- [3] Trials of war criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council law no.10, Nuremberg, October 1946 – April,1949. (2007) Washington, D. C.: Federal Research Division, Library of Congress.
- [4] Al'manakh mizhnarodnoho prava. (2009). Odesa: Feniks.
- [5] Koruts, U. Z. (2020) Praktyka Nyurnberz'koho trybunalu ta ii znachennya dlya kvalifikatsiyi propahandy viyny yak mizhnarodnoho zlochynu. *Al'manakh mizhnarodnoho prava*, 24, 222–230.
- [6] Henkys, R. (1964). Die Nationalsozialistischen Gewaltverbrechen. Geschichte und Gericht. Stuttgart.
- [7] La règle «nullum crimen, nulla poena sine lege (2021, February). Retrieved from <https://www.cabinetaci.com/la-regle-nullum-crimen-nulla-poena-sine-lege/>
- [8] Rabinovych, P. M. (2011). Lyudyanist' yak ob'yekt pravovoho zakhystu: do 65-richchya zavershennya Nyurnberz'koho protsesu. *Byuleten' Ministerstva yustytisyi Ukrayiny*, 10, 47–48.
- [9] Romayke, S.(2006). *Pravosuddya perekhidnoho periodu v Nimechchyni pislya 1945 ta 1990 rokiv*. Retrieved from https://www.nurembergacademy.org/fileadmin/media/pdf/publications/TJ_in_Germany-UKR-FINAL.pdf
- [10] Statut Mizhnarodnoho viiskovoho trybunalu dlia sudu ta pokarannia holovnykh viiskovykh zlochynstiv yevropeyskykh krain osi (08.08.1945) Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201#Text
- [11] Nyurnberz'kyu protses: stenohrafichnyy zvit: v 30 t. (1958). Moskva. T. 30. 14962–15017.
- [12] Traynyn, A. M. (1937). *Zashchyta myra y uholovnyy zakon*. Moskva: Yuryd. yzd-vo NKYu SSSR.

- [13] Naumov, A. V. (2014). Pravovi osnovy Nyurnberz'koho protsesu. Retrieved from https://studme.org/66318/pravo/pravovye_osnovy_nyurnbergs_kogo_protse_ssa#gads_btm.
- [14] Naumov, A. V. (2021). *Zlochyn i pokarannya v istoriyi Rosiyi*. Chastyna II. 2-he vydannya. Monohrafiya. Vydavnytstvo «Prospekt».
- [15] Shemshuchenko, Y. S., & Denysov, V. N. (spivholovy) and other. (2014). *Entsyklopediia mizhnarodnogo prava*: U 3 t. Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv: Akadempriodyka.
- [16] Lytvyn, V. (2011). Nyurnberz'kyy protses cherez pryzmu desyatylit': istoriya, polityka, pravovi naslidky ta suchasni vyklyky. *Holos Ukrainy*, 86 (5086), 4–5.
- [17] Zharykov, N. L. (1983). *Pamyatnyky hradostroytel'stva y arkhytektury Ukrainy SSR: spravochnyk kataloh*. V 4-kh t. T. I. Kyiv: Budivel'nyk.
- [18] Kivalov, S. V. (2009). *Mizhnarodne kryminal'ne pravosu'ddya: vid Nyurnberz'koho viys'kovoho trybunalu do Mizhnarodnogo kryminal'noho sudu*. Retrieved from <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/906/Kivalov%20Nurnberg%20tribunal.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- [19] Pylypenko, V. (2017). Vidpovidal'nis' za vchynennya voyennykh zlochyniv ta vykonannya nakazu. *National law journal: teory and practice*, 187–188.
- [20] Verle, H. (2011). *Pryntsypy mezhdunarodnogo uholovnoho prava: uchebnyk* / Herkhard Verle; per. s anhl. S. V. Sayapyna. Odesa: Feniks, 13–14.
- [21] Yarovy, V. I. (1997). *Istoriya Yevropy. 40-vi-90-ti rr*. Kyiv: Lybid.
- [22] Husyev, V. (2015). Nyurnberz'kyy trybunal: stvorennya ta vidkryttya. *Viche*, 21, 4–6.
- [23] Poltorak, A. Y. (1965). *Nyurnberhskyy epyloh*. Moskva: Voenyzzdat, 23–24.
- [24] Ginsburgsan, G., & Kudriavtsev, V. N. (1990). *The Nuremberg Trial and International Law*. Dordrecht: Nijhoff.

Марія Володимирівна Кондро

Аспірантка

Відділ міжнародного права та порівняльного правознавства

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького

Національна академії наук України

01011, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4

Mariia V. Kondro

PhD Student

Department of international law and Comparative Law

V. M. Koretsky Institute of State and Law

National Academy of Sciences of Ukraine

01011, Kyiv, Triochsvyatitelska 4 str.

Рекомендоване цитування: Кондро М. В. Процесуальний аспект притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності: практика Нюрнберзького військового трибуналу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. №4. С. 184–203.

Suggested Citation: Kondro, M. V. (2022). Procedural aspects of international criminal responsibility: jurisprudence of the Nuremberg Military Tribunal. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 29(4), 184–203.

Стаття надійшла / Submitted: 13.10.2022

Доопрацьовано / Revised: 13.12.2022

Схвалено до друку / Accepted: 23.12.2022